

Examen HAVO 2021

kunst

beeldende vormgeving - dans - drama - muziek - algemeen

tijdvak 3

dinsdag 6 juli

9.00 - 12.00 uur

Vergeet niet je op te zetten!

Klik op 'Start' om te beginnen.

Start ▶

Tijdens het examen kun je de volgende knoppen gebruiken:

 ingesproken tekst

 regelen van het volume

 uitleg van het programma

  ga een pagina terug of verder

  ga naar het begin of het einde van het examen

Voor het openen van bronnen gebruik je de volgende knoppen:

 afbeelding

 geluidsfragment

 tekst

 filmfragment

 filmfragment vergroten. Je kunt ook dubbelklikken op de film voor het vergroten.

 filmfragment verkleinen. Je kunt ook dubbelklikken op de film voor het verkleinen.

Hiernaast kun je testen of het beeld en het geluid goed functioneren.

Het examen bestaat uit vier blokken met in totaal 33 vragen.
Voor dit examen zijn maximaal 65 punten te behalen.
Voor elke vraag staat hoeveel punten met een goed antwoord behaald kunnen worden.

Blok 1: Liefdadigheid in de zeventiende-eeuwse architectuur en schilderkunst

Blok 2: Expressionisme in de dans

Blok 3: Protest en activisme in de popmuziek

Blok 4: De superheld in de massacultuur.

Bij het beantwoorden van de vragen maak je gebruik van de aangeboden bronnen. Tevens wordt een beroep gedaan op je eigen kennis.

Geef niet meer antwoorden (redenen, voorbeelden e.d.) dan er worden gevraagd. Als er bijvoorbeeld twee redenen worden gevraagd en je geeft meer dan twee redenen, worden alleen de eerste twee in de beoordeling meegeteld.

Blok 1 Liefdadigheid in de zeventiende-eeuwse architectuur en schilderkunst

Dit blok gaat over liefdadigheid in de kunsten van de Republiek van de zeventiende eeuw, en in het bijzonder in de architectuur en schilderkunst van het Amsterdamse Burgerweeshuis.

Op afbeelding 1 zie je een schilderij van de Hollandse schilder Pieter Jansz. Saenredam uit 1637. Het schilderij toont een kerkinterieur van een voormalig katholieke kerk, die na de reformatie protestant is geworden.

In het protestantisme werd het gebruik van beelden en schilderijen in kerkgebouwen afgewezen.

(1p) Geef een reden waarom protestanten het gebruik van beelden en schilderijen in de kerk afwezen.

Een kerk was in de zeventiende eeuw zowel een gebedshuis voor christenen als een openbaar gebouw voor de burgers. Aan de mensen op het schilderij (op afbeelding 1) kun je zien dat de kerk ook als openbaar gebouw gebruikt werd.

(1p) Noem twee voorbeelden van gedrag van de mensen op afbeelding 1 waaruit blijkt dat de kerk ook als openbaar gebouw gebruikt werd.

Met de toegenomen welvaart onder een groot deel van de bevolking in de Republiek steeg het aantal liefdadigheidsinstellingen. Waar voorheen vooral de Kerk zorgdroeg voor zwakkeren in de samenleving namen in de zeventiende eeuw rijke burgers deze taak op zich; zij gaven onder andere financiële steun aan zwakkeren en bestuurden liefdadigheidsinstellingen.

Het zorgdragen voor zwakkeren in de samenleving past bij de calvinistische moraal van de zeventiende eeuw.

(1p) Geef aan waarom het zorgdragen voor zwakkeren past bij de calvinistische moraal van de zeventiende eeuw.

Op afbeelding 2 zie je een schilderij waarop drie regenten van het Amsterdamse Aalmoezeniershuis (armenhuis) brood uitdelen aan de armen. Het College van Aalmoezeniers werd in 1613 als liefdadigheidsinstelling opgericht om te voorzien in de zorg voor de bedelaars, wezen en vondelingen die buiten de zorg van andere instellingen vielen.

Hoewel de regenten in het schilderij zich tussen de armen begeven, is er toch een hiërarchie zichtbaar tussen enerzijds de drie regenten en anderzijds de armen. Zo zijn de regenten bijvoorbeeld deftig gekleed, terwijl de armen gekleed zijn in alledaagse werkkleding.

(3p) Beschrijf nog drie manieren waarop de hiërarchie tussen de regenten en de armen zichtbaar is op afbeelding 2. Doe dit aan de hand van één aspect van de VOORSTELLING en twee aspecten van de VORMGEVING.

Het Amsterdamse Burgerweeshuis werd in de zeventiende eeuw enkele keren verbouwd en uitgebreid. Op afbeelding 3 zie je een prent van het Burgerweeshuis na de verbouwing van twee vleugels rondom de meisjesbinnenplaats. Hierbij zijn de gevel op de achtergrond en de gevel rechts vernieuwd door de architect Jacob van Campen. Het linkerdeel is onveranderd.

Afbeelding 4 toont een foto van beide gevels zoals ze er nu uitzien.

In tekst 1 lees je enkele achtergronden over de totstandkoming van dit ontwerp. Van Campen paste klassieke bouwelementen toe om de harmonieuze maatverhoudingen in het gebouw te benadrukken.

- (2p) - Noem aan de hand van afbeelding 3 en/of afbeelding 4 twee klassieke bouwelementen die Van Campen gebruikte en**
- **geef steeds aan hoe daardoor de harmonieuze maatverhouding in het gebouw wordt benadrukt.**

In de zeventiende eeuw was de barokke architectuur populair in de katholieke, Zuidelijke Nederlanden terwijl in de Republiek vaker voor het Hollands classicisme als bouwstijl gekozen werd.

(1p) Geef een reden waarom juist in de Republiek voor het Hollands classicisme als bouwstijl gekozen werd.

Op afbeelding 5 en 6 zie je het beschilderde plafond van de regentenkamer in het Burgerweeshuis. In deze kamer vergaderden regenten en regentessen van het weeshuis.

In de schildering wordt de illusie gewekt dat je door gaten in het plafond naar de hemel kijkt, waar diverse figuren tussen wolken zweven.

(2p) Leg aan de hand van afbeelding 5 en/of 6 uit hoe de illusie wordt gewekt dat je door gaten in het plafond naar de hemel kijkt. Doe dit aan de hand van het vormgevingsaspect RUIMTE én het vormgevingsaspect LICHT.

In tekst 2 lees je dat de voorstellingen in de drie medaillons in de plafondschildering allegorieën zijn op liefdadigheid. Deze plafondschildering werd juist in de regentenkamer aangebracht.

(1p) Leg uit waarom deze plafondschildering juist in de regentenkamer werd aangebracht. Betrek het onderwerp van de schildering en het werk van de regenten in je antwoord.

Het was gebruikelijk dat regenten en regentessen zich tijdens hun regentschap als groep lieten portretteren. Op afbeelding 7 zie je enkele van deze groepsportretten hangen in de regentenkamer. Op afbeelding 8 en 9 zie je twee regentessenportretten uit respectievelijk 1633 en 1683.

De beide portretten verschillen sterk van elkaar onder andere vanwege het veranderde modebeeld. In tekst 3 lees je hierover enkele achtergronden.

- (2p) - **Beschrijf een voorbeeld uit afbeelding 8 én een voorbeeld uit afbeelding 9 waaruit een verandering in modebeeld blijkt.**
- **Geef daarna een cultuurhistorische verklaring voor deze verandering in modebeeld.**

10

11

12

In de eenentwintigste eeuw is het thema 'barmhartigheid' nog steeds actueel. Op afbeelding 10 en 11 zie je een beeld dat in 2003 gemaakt is door de Britse kunstenaar Damien Hirst, getiteld *Charity* (liefdadigheid of naastenliefde). Hirst baseerde dit beeld op collectebussen ter inzameling van geld voor gehandicapte kinderen. Deze bussen stonden in de jaren zestig en zeventig van de twintigste eeuw bij de ingang van apotheken in Londen (afbeelding 12).

In *Charity* staat het deurtje aan de achterkant open, en heeft Hirst een breekijzer aan het beeld toegevoegd.

Charity gaat over de manier waarop de collectebus op afbeelding 12 inspeelde op het sentiment van voorbijgangers. Tegelijkertijd zou je *Charity* cynisch kunnen noemen.

- (2p) - Leg aan de hand van de collectebus op afbeelding 12 uit waarom deze **SENTIMENTEEL** te noemen is. Betrek twee kenmerken van de collectebus in je antwoord.
- Leg aan de hand van een kenmerk van *Charity* op afbeelding 10 en 11 uit waarom dit kunstwerk **CYNISCH** te noemen is.

Blok 2 Expressionisme in de dans

Dit blok gaat over de vrouwelijke choreografen Mary Wigman en Martha Graham die rebelleren tegen de heersende opvattingen over dans in de eerste helft van de twintigste eeuw.

In de eerste helft van de twintigste eeuw kwam het expressionisme op als een nieuwe stroming in de kunsten. Expressionisten braken met de bestaande regels in de kunst.

(2p) Geef voor elk van onderstaande uitspraken aan of die juist of onjuist is. Noteer op je antwoordblad het cijfer (1, 2, 3, 4) van de uitspraak, gevolgd door 'juist' of 'onjuist'.

- 1 Expressionisten vonden hun inspiratie in de psychologie van het onderbewuste.**
- 2 Expressionisten zochten naar een ongecultiveerde manier van uitdrukken.**
- 3 Expressionisten streefden naar harmonie en balans in hun werk.**
- 4 Expressionisten wilden in hun kunst uitdrukking geven aan het gevoel.**

Twee belangrijke expressionistische kunstenaars zijn de Duitse schilder Ernst Ludwig Kirchner en de choreografe Mary Wigman. In tekst 1 lees je over Wigman als expressionistische choreografe en danseres. Afbeelding 1 toont een schilderij dat Kirchner maakte in de dansstudio van Mary Wigman tijdens repetities voor *Totentanz* (Dodendans), een choreografie uit 1926. Op afbeelding 2 zie je een foto van Wigmans *Totentanz*.

Het schilderij van Kirchner is expressionistisch te noemen. Zo zijn er hoofdzakelijk felle en uitgesproken kleuren gebruikt.

(3p) Geef aan waarom het werk van Kirchner op afbeelding 1 nog meer expressionistisch genoemd kan worden. Doe dit aan de hand van

- een aspect van vorm,
- een aspect van ruimte,
- een aspect van de hanteringswijze.

In 1929 maakt Wigman de choreografie *Pastorale* als onderdeel van het drieluik *Schwingende Landschaft* (Bewegend landschap). In filmfragment 1 zie je een gedeelte uit *Pastorale*.

De opbouw van het stuk *Pastorale* bestaat uit drie delen die verwijzen naar de cyclus van de natuur, namelijk het groeien, bloeien en sterven.

(3p) Geef per deel aan hoe de cyclus van de natuur is vormgegeven in de dans.

In de Verenigde Staten ontwikkelde choreografe Martha Graham zich tot een belangrijke dansvernieuwer aan het begin van de twintigste eeuw. Je leest hierover in tekst 2.

In filmfragment 2 zie je de choreografie *Heretic* (Ketter) die Graham maakte in 1929. Het thema dat Graham inspireerde voor de choreografie is onder andere zichtbaar in de vormgeving van de dans.

- (3p) - Noem aan de hand van de titel *Heretic* en/of filmfragment 2 wat het thema van deze choreografie is.**
- **Geef daarna aan hoe het thema in dans wordt vormgegeven. Doe dit aan de hand van**
    - het aspect RUIMTE
    - het aspect KRACHT

In de dans en in de muziek is er sprake van contrasten, waarbij de muziek het contrast in de dans ondersteunt.

- (2p) - Geef aan de hand van het danselement TIJD aan hoe het contrast wordt vormgegeven in de dans.
- Geef daarna aan hoe de muziek dit contrast ondersteunt.

Zowel Mary Wigman als Martha Graham heeft al vroeg in de eerste helft van de twintigste eeuw een eigen school opgericht. Zo konden zij, net als andere avant-gardisten in die tijd, hun gedachtegoed verspreiden.

(1p) Geef nog een reden waarom Wigman en Graham een eigen school oprichtten.

Blok 3 Protest en activisme in de popmuziek

Dit blok gaat over maatschappijkritiek, idealisme en activisme in popmuziek en punk.

In geluidsfragment 1 hoor je de Amerikaanse zanger Bob Dylan met het anti-oorlogsnummer *Masters of War* (Heren van de oorlog), een van Dylans meest uitgesproken protestsongs. In tekst 1 lees je de hele songtekst.

Het nummer is afkomstig van zijn tweede album uit 1963, waarop meer anti-oorlogssongs te vinden zijn. Met dit album en door zijn optredens verwierf Dylan in korte tijd grote bekendheid. De media bestempelden hem tot 'woordvoerder van een generatie'.

Het woord 'generatie' verwijst hier naar een groep jongeren bij wie ongenoegen leefde over de (waarden van de) Amerikaanse samenleving, en die zich door Dylan vertegenwoordigd voelde.

(1p) Leg aan de hand van de songtekst *Masters of War* uit waarom deze jongeren zich door Dylan vertegenwoordigd voelden.

In de populaire muziek van begin jaren 60 werden artiesten bij plaatopnamen meestal begeleid door een ensemble of orkest. In *Masters of War* hoor je Bob Dylan, die zichzelf op gitaar begeleidt. Dylans ongepolijste, sobere uitvoering kon beschouwd worden als een vorm van verzet tegen de norm van de amusementsindustrie.

Je zou ook kunnen stellen dat de eenvoudige uitvoering (met alleen zang en gitaar) ervoor zorgt dat de inhoud van *Masters of War* beter overkomt op de luisteraar

(2p) Geef twee redenen waarom de eenvoudige uitvoering ervoor zorgt dat de inhoud van *Masters of War* beter overkomt op de luisteraar.

Zelfs binnen het oeuvre van Dylan is *Masters of War* een radicale, uitgesproken song. In een beschouwing over het nummer merkte muzikcriticus Todd Harvey op dat ook de gitaarbegeleiding van *Masters of War* meewerkt om de boodschap van de zanger 'erin te hameren'.

'Erin hameren' is een toepasselijke beeldspraak: de gitaarbegeleiding van *Masters of War* doet denken aan het slaan met een hamer.

(2p) Leg uit op welke manier de gitaarbegeleiding in geluidsfragment 1 doet denken aan het slaan met een hamer. Doe dit aan de hand van de muzikale vormgevingsaspecten

- toonduur en
- toonhoogte.

Eind jaren 60 kwam in westerse landen een jongerenbeweging op gang die zich juist van de samenleving en de gevestigde orde afkeerde. Deze hippies waren op zoek naar een nieuwe, eigen cultuur en manier van leven. Zij werden geïnspireerd door het ideaal van 'love and peace' (liefde en vrede).

In 1971 bracht John Lennon, voormalig lid van The Beatles, met zijn vrouw Yoko Ono het nummer *Imagine* (Stel je voor) uit. In filmfragment 1 zie je een deel uit de clip, in tekst 2 lees je de hele songtekst. *Imagine* sluit qua inhoud en toon aan bij het gedachtegoed van de hippies. Zo verwijzen woorden als 'imagine' en 'dreamer' naar het vertrouwen dat hippies hadden in de kracht van een droom of visioen (eventueel door drugs opgeroepen).

- (3p) - Beschrijf nog twee voorbeelden uit tekst 2 en geef steeds aan op welke manier die aansluiten bij het gedachtegoed van de hippies.**
- **Beschrijf daarna aan de hand van een kenmerk van Lennons manier van zingen in filmfragment 1 op welke manier het nummer aansluit bij het gedachtegoed van de hippies.**

In geluidsfragment 2 hoor je een deel van het nummer *Hate And War* (Haat en oorlog) uit 1977 van de Britse band The Clash, een van de leidende bands in de punkmuziek. Zoals het motto 'love and peace' de hippiegeneratie typeerde, zo paste 'hate and war' bij de punkstroming van de rauwe jaren 80.

Met de bewuste keuze voor de term 'hate and war' als refrein en songtitel, maakte The Clash bovendien duidelijk dat punkers het gedachtegoed van de hippies afwezen.

- (2p) - Leg uit waarom de term 'hate and war' bij de punkstroming paste.**
- **Geef daarna aan waarom punkers zoals The Clash het gedachtegoed van de hippies afwezen.**

Hate And War was een van de nummers op het debuutalbum van The Clash. Op afbeelding 1 zie je de cover van het album waarvan de voorstelling en de vormgeving een punkuitstraling hebben: de houding, kleding en uitstraling van de bandleden lijken onverschillig en enigszins intimiderend.

- (3p) - **Beschrijf nog één kenmerk van de VOORSTELLING op afbeelding 1 en geef aan op welke manier dat kenmerk verwijst naar punk.**
- **Beschrijf daarna twee kenmerken van de VORMGEVING op afbeelding 1 en geef steeds aan op welke manier dat kenmerk verwijst naar punk.**

De Russische groep Pussy Riot protesteert met zijn muziek tegen de politieke en religieuze machthebbers en de ondergeschikte positie van vrouwen en minderheden in hun land. In tekst 3 lees je meer over Pussy Riot.

In filmfragment 2 zie je een optreden van Pussy Riot uit 2012 waarbij de bandleden gearresteerd worden. Opvallend zijn de bivakmutsen die de bandleden regelmatig dragen bij optredens. Bivakmutsen zijn meestal zwart en bedoeld om de dragers anoniem te maken. De zelfgebreide bivakmutsen van Pussy Riot die je ziet op afbeelding 2 en 3 zijn daarentegen bontgekleurd. Ze zijn niet per se bedoeld om de identiteit van de leden te verbergen, want de band komt ook gewoon herkenbaar, zonder gezichtsbedekking, in de publiciteit.

Het gebruik van gekleurde bivakmutsen past bij de ideeën van Pussy Riot.

(3p) Geef drie argumenten waarom het gebruik van de gekleurde bivakmutsen past bij de ideeën van Pussy Riot.

In studies over protestbewegingen van de jaren 60 en 70 hebben wetenschappers vastgesteld dat muziek een belangrijke rol speelde in sociale bewegingen.

(2p) - Geef aan welke rol muziek speelde in sociale bewegingen in de jaren 60 en 70.

Je zou kunnen stellen dat de rol van muziek in sociale bewegingen in de huidige tijd is overgenomen door een ander medium.

- **Noem het medium dat de rol van muziek heeft overgenomen en geef aan waardoor dit medium de rol van muziek in de huidige tijd kon overnemen.**

Blok 4 De superheld in de massacultuur

Dit blok gaat over de moed van de superheld in de massacultuur en in de film *Black Panther* (2018) in het bijzonder.

1

2

Op afbeelding 1 zie je de cover van het eerste stripverhaal over Superman uit 1938. De introductie van deze superheld betekende het begin van de 'Golden Age' (Gouden Tijdperk) van de stripindustrie, een periode waarin Amerikaanse superheldenstrips erg populair waren.

Afbeelding 2 toont Captain America (Kapitein Amerika), een superheld die in 1941 door de Amerikaanse striptekenaar Jack Kirby en collega's ontwikkeld is. Uit de tekening blijkt dat dit stripverhaal gebaseerd is op de actualiteit.

- (2p) - Leg aan de hand van de voorstelling van de cover op afbeelding 2 uit bij welke historische actualiteit van de jaren 40 deze aansluit.**
- **Leg daarna uit hoe de naam Captain America aansluit bij het beeld dat de Verenigde Staten van zichzelf wilden presenteren in die tijd.**

In filmfragment 1 zie je een scène uit de film *Captain America* die in 1944 in première ging. Captain America betreedt een kamer waarin een tegenstander hem opwacht. Aan zijn outfit kun je zien dat hij een (super)held is. Ook in het gedrag van Captain America herken je eigenschappen die typerend zijn voor een held.

- (2p) - Noem aan de hand van filmfragment 1 twee karaktereigenschappen van Captain America die typerend zijn voor een held.**
- **Beschrijf daarna per eigenschap een handeling waaruit die karaktereigenschap blijkt.**

Op afbeelding 3 zie je een bladzijde uit een superheldenstrip uit de jaren 60.

In de tweede helft van de twintigste eeuw werden deze stripverhalen ook buiten de Verenigde Staten populair. Ze werden snel en goedkoop geproduceerd, waardoor de prijs laag kon zijn.

Een andere verklaring voor de populariteit van strips bij een groot publiek is de manier waarop het stripverhaal is verbeeld.

(3p) Geef aan de hand van de tekeningen op afbeelding 3 drie verklaringen voor de populariteit van strips bij een groot publiek. Laat de inhoud van de tekstballonnen buiten beschouwing.

Hoewel superhelden doorgaans stereotypen zijn, kwam er door de jaren heen variatie in het type held dat gecreëerd werd.

Op afbeelding 4 zie je de cover van *Fantastic Four*, het stripverhaal waarin in 1966 de superheld Black Panther (Zwarte Panter) geïntroduceerd werd. Op afbeelding 5 zie je een deel van een bladzijde uit een *Black Panther*-strip van 2016. Tekst 1 gaat over de superheld Black Panther.

In filmfragment 2 zie je Black Panther in actie in de gelijknamige sciencefictionfilm uit 2018.

De superheld Black Panther is zowel in de strip als in de film verbeeld.

- (4p) - Beschrijf aan de hand van afbeelding 5 twee voorbeelden waaraan je ziet dat Black Panther een superheld is. Laat het kostuum steeds buiten beschouwing.**
- Beschrijf twee voorbeelden in filmfragment 2 waaraan je ziet dat Black Panther een superheld is. Laat het kostuum steeds buiten beschouwing.

Filmfragment 3 toont een andere scène uit *Black Panther*. T'Challa, zoon van de overleden koning van Wakanda wordt uitgedaagd tot een gevecht. Volgens de traditie heeft de winnaar recht op de troon. Hoewel T'Challa over superkracht kan beschikken wanneer hij van een zeldzaam kruid eet, moet hij dit gevecht op eigen kracht doorstaan.

Dat T'Challa het gevecht op eigen kracht moet winnen, heeft een functie in het verhaal.

(1p) Geef aan welke functie dit verhaalelement heeft.

In filmfragment 4 zie je T'Challa die in de ondergrondse werkplaats van zijn zus Shuri zijn nieuwe panter-outfit gaat bekijken.

Het beeld dat regisseur Ryan Coogler toont van het fictieve Afrikaanse Wakanda kan volgens een recensent gezien worden als een vorm van Afrofuturisme: hierbij worden oorspronkelijke Afrikaanse cultuuruitingen verbonden aan sciencefiction of fantasy. In tekst 2 lees je over het Afrofuturisme.

(2p) Noem twee voorbeelden van Afrofuturisme uit filmfragment 4 en geef steeds aan waarom die Afrofuturistisch zijn. Laat de begroetingen buiten beschouwing.

Voorafgaand aan de première van *Black Panther* publiceerde het gerenommeerde tijdschrift *TIME-Magazine* een interview met Chadwick Boseman, de acteur die T'Challa speelt. Op afbeelding 6 zie je een foto van de acteur op de cover van *TIME-Magazine*.
De schrijver van het artikel stelt dat de diversiteit die in de samenleving bestaat ook in de massacultuur weerspiegeld zou moeten worden.

(1p) Geef een argument waarom de culturele diversiteit die in de samenleving bestaat ook in de massacultuur weerspiegeld zou moeten worden.

Afbeelding 7 en 8 zijn foto's uit de serie *The real story of the superhero's* (Het echte verhaal van superhelden, 2006) van de Mexicaanse fotografe Dulce Pinzón. De afgebeelde personen zijn migranten in hun werkomgeving in de Verenigde Staten die op verzoek van de fotografe verkleed zijn als superheld. De tekst in het bijschrift hoort bij de foto en is onderdeel van het kunstwerk.

Pinzón wil met haar fotoserie een boodschap overbrengen.

(1p) Geef aan welke boodschap Pinzón met haar fotoserie wil overbrengen.

In tekst 3 lees je over Superbarrio Gómez.

Het gedrag van Superbarrio is kenmerkend voor de superheld zoals we die uit de populaire verhalen van superhelden kennen.

(1p) Noem aan de hand van tekst 3 en afbeelding 9 twee aspecten van het gedrag van Superbarrio Gómez waardoor hij een superheld is.

Dit was de laatste vraag van het examen.

Klik op of als je de vragen nog eens wilt langslopen.

Klik op de knop 'stoppen' als je klaar bent.

Bronvermelding

De in dit examen gebruikte bronnen zijn vermeld in het examen zelf en/of in het correctievoorschrift, dat na afloop van het examen wordt gepubliceerd.

Einde